

Di Çêkirina Îmaja Kurdan de Rola Eşîrtî û Pirçandîtiyê

Di sedsala 20mîn de kurda gelek caran di rojeva Rojava de cî girtine û her welatekî rojavayî bi awayekî bi kurda re têkiliya wan heye. Helbet dema têkiliyek hebe derbarê hev de têgihanek (algî) wan jî heye. Lê wek encama têkiliyên hiyerarşik û newekhev her tim têgihana rojavayîyan ya derheqê kurdan de di siyasetê de bûye diyarker. Ka ev têgihana rojavayîyan a derbarê kurdan de ji serdema antîkîteyê heta roja me di nav werareke çawa re derbas bûye? Nuri Fîrat di *Aşîret ve İsyân-Batî'nın Kürt Algısı* (weş. Avesta, 2015, Stenbol) Eşîr û Serhildan-Têgihana Rojava ya Kurd)) de li dû vê pirsê diçe. Di berhemên Heredot, Strabon, Xenepone, Marco Polo, Jean-Baptiste Tavernier, Claudius Julius Rich, Guiseppe Campanile, Austen Henry Layard, Ely Bannister Soane, Cecil Edmonds û gelekê din de kurda çawa hatine teswîrkirin, çarçoveya vê derdixîne.

Aliyê pirtûkê ya balê dikşîne ser xwe û xwîner bi xwe ve girê dide ev e ku nivîskar baş datîne ber çavê me ku ji antîkîteyê heta sedsala 21mîn berdewamiyeke bi îstiqrar heye di têgihana derbarê kurdan de. Ew çarçove ku bêtir ji aliyê Rich ve tê dîyarkirin û di Edmonds û antropologên wek Martin van Bruinessen de jî berbiçav e, gelek caran tê binxêzkirin. A din, bal dikşîne ka vê têgihana berdewam çi bandor kiriye li ser siyaseta hêzên rojavayî ya li Kurdistanê.

Ji Heredot heta Rich an ji sedsala 4 (B.Î) heta sedsala 19mîn

Di serdema antîkîteyê de bal rasterast ne li ser kurda ye. Ji ber têkilî û gengeşiyên di navbera yewnan û persîyan de bala yewnanîyan li ser persîyan e. Heredot, di ser persîyan re, bi kurtî qala medan (ku wek pêşiyên kurda tîr pejirandin) dike ku demekê serdestiya persîyan kirine. Xenephone jî dema ji sefera dijî persîyan vedigere pêrgî kardûkiyan (ku ew jî wek pêşiyên kurda tîr pejirandin) tîr û (di *Vegeza Dehhezaran* de) wek yek ji kêşiyên rêwitiya xwe qala kurda dike. Dîsa Strabon (B.Î. sed. 3.) û Plutarch (B.Î. sed.2.) jî ligel persîyan hema bi kurtî qala “kurtioiyên persîyan” û “kardûkî”yan dîkin.

Dema Seferên Xaçparêz jî Selahedîn Eyubî di bin siya îslamiyetê de dimîne. Kurdbûna wî pir kêma an qet nayê qalkirin. Ewîlî persî dîr re îslamiyet li navendê ne û kurda jî yê li çepera wan in. Ji ber ku li derveyî Ewropayê bala wan li ser împeratoriyan şerqî an yê xwedî dewlet an çandên qedîm e.

Heta sedsala 18mîn jî seyahan, ji ber ku Kurdistan li ser rêya wan bûye, hema bi kurtî bêyî ku zêde li ser hûr bibin an wek hûrgiliyekê qal kirine. Bi gelemperî jî wek “diz û eşqiya” teswîr kirine û kom an civatên li çeperên şaristanên qedîm hatine dîtin.

Di sedsala 19mîn de têkiliya Rich a bi kurda re yê beriya xwe cuda dibe. Ew wek nûnerê împeryalizma ewropî betir wext derbas dike li Kurdistanê. Her çiqas qalibên beriya xwe dubare bike jî derbarê jiyana eşîrî ya kurda de zêdetir agahî dide û tesbîtên wî dibe xala werçerxê di pênasekirina kurda de. Ligor pîvanên civakên modern ên ewropayê eşîrtiyê wek girîngtirîn ferqa kurdan dibîne û vê wek taybetmendiyek “xwecihbûn”ê pênase dike. Ji lêkolîna xwe ya derbarê eşîra Caf digihêje wê encamê ku binemalek an binemalne navenda eşîrê pêk tînin û derveyî wan jî binemal û gundiyên bêeşîr hene ku sêdeqeta wan a bo eşîrê li gor şert û mercan diguhere. Li gor wî binemala navendî û gundiyên niha ketine bin darê wê binemalê dibe ku ne

kurd bin. Jixwe axaftina wan jî cuda ye. Ji dêvla ku wan wek tebeqeyek civakî pênase bike an li ser vê bifikire wan wek ‘nekurd’ disenifîne. Diyar e Rich li gor pêşqebûlekê tevdigere ku kurdên heqîqî bi eşîr in, koçer in, di bin konan de dijîn, şervan û talanker in. Yên gundî nabe kurd bin. Û helbet di hiyerarşiyê de eşîrtî kurda dixê asta nizimtirîn. Wek ziman jî kurdî bi zaravayên kurmançî û soranî tê sînorkirin, zaravayên ji bilî wan wek zimanên cuda be tê nîqaşkirin. Bi gotineke din, kurd yekşewê û homojen in, civateke sabit, neguherbar û ji tebeqeyên cuda bêpar in. Ji ber vê jî nabe ‘kurd’ navê neteweyekê be. Êdî ji wî şûnde gelek caran hatiye/tê nîqaşkirin ku goranî, hewramanî, zazakî zimanên cuda ne li gor vê tesnîfa Rich ku ji kûrahiyekê bêpar e û xwe naspêre ti daneyan din. Yên piştî Rich, yên heta sedsala 20mîn jî tê de, çawa bêyî ku tespîtên wî bidin ber pirsê, wî wek pêşeng qebûl dikin û tesbîtên wî bi guherînen biçûk her dubare dikin, Nuri Fîrat bi hûrgilî vedibêje. Ewqas ku Martin van Bruinessen ku ji çil salan zêdetir e li ser kurdan dixebite vê berdewamiyê tesdîq dike. Qala bandora Rich a li ser xwe dike û di gotarek xwe ya di sala 2017 de çap bûye dibêje “heta niha min kurd wek koçer û nîv-koçer pênase dikir lê êdî ez pênaseya wan bixwe dipejirînim. Kî bêje ez kurd im, ew kurd e.”

Sedsala 20mîn

Êdî di sedsala 20mîn de yên li ser kurda dixebitin ne tenê seyah, arkeolog, misyoner an nûnerên şirketên împeryal in. Bi taybetî piştî Yekem Şerê Cîhanê dewleta Brîtanîya başûr (Iraq) dagir kiriye û bi leşkerên xwe, burokratên xwe, zanyarên xwe bi cî bûye; hewl dide li gor berjewendiyên xwe serî bi kurda re derxe. Beriya sedsalekê serokeşîrekî ji mîrektiya baban li Silêmanî ji Rich re gotibû ku ew pêşengê dagirkerên brîtanî ye lê Rich pê keniya bû! Niha ew texmîna wî bi temamî rast derketiye û ew jî kurda tenê wek eşîr dibînin. Hewce nake mirov bikirpîne ku ji Rich vir de li gor qalibê rûniştî eşîr her tim wek nîşane an sedema paşverûtîyê tê dîtîn. Kurd heta eşîr bin wê nikaribin xwe îdare bikin, bibin netewê û elbet xwedî dewlet jî. Ji aliyekî din ve jî, bo rêvebirîya xwe ji eşîrtîyê îstifade dikin, wê dikin xwedî erk. Bo vê eşîrên biçûk û lawaz xurt dikin heta kurdên neeşîr bin jî wan dikin xwedî eşîr. Wek mînak, dema yên wek Şêx Mehmûd serî hildidin wan bêtir bi saya eşîrên din têk dibin û li dijî Şêx Mehmûd eşîrên lawaz tînin xurtkirin. Lewma eşîrtî çiqas nîşaneyê paşverûtîyê û diyardeyeke pre-modern be jî, brîtanî bo xwe li fonksiyonelbûna wê nêrîne. Ji dêvla ku rê li ber guherîne vekin bêtir rêya guherîne girtine belkî dînamîkên hebûn jî ji holê rakirine. Hemû muxalefeta kurd wek berxwedana awayên civakî yên pre-modern şîrove kirine û bo tepisandina wan û bo berpirsiyariyê ji ser xwe rakin eşîrtiya kurda kirine hencet.

Dema kurd bûne xwedî helwesteke ji eşîrtiyê wêdetir ku ber bi neteweyîbûnê diçe, ew jî bi awayekî qurre biçûk dîtine an nexwestine bibînin. Wek mînak Edmonds serhildana Şêx Mehmûd û yên din wek konetîya eşîrî, û neteweperwerî jî wek bêtehemulî an biperdekirina hewesên hin serokeşîran şîrove kiriye. Qet nexwestine bi awayekî din ji eşîrê wêdetir li kurda binêrin an ji eşîrtiyê pê ve tiştêkî din bibînin û her dem entegrasyona bi dewletên serdest re wek çareserî hatiye pejirandin. Fikra entegrasyonê bixwe jî kiriye ku ew têgihîna ji mêj ve her dem bê xurtkirin.

Dewleta Tirkiyeyê di serhildana Şêx Seîd a di 1925a bi îsrar xwestin Brîtanîyayê tawanbar bikin ku serhildan birêkxistine. Digel ku heta îro jî ti belge nehate peyda kirin, ev

tawanbarkirin berdeyam e. Ji ber ku neteweyîbûn ku merhaleyek ji eşirtiyê wêdetir e û awayekî modernbûnê ye û mafê dewletbûnê jî dike mewzûbehîs, heta ji wan tê dixwazin ji kurda dûr bixin, layiqî wan nebînin, wek manîpulekirina armancên paşverû bidin qebûlkirin. Girêdayî vê têgihana ji mêj ve li raya giştî ya Rojavayî jî kurd bi mafên wan î ji wan hatine stendin ne lê bi mexdûriyetên xwe di nav çarçoveya mirovatiyê de dikevin rojevê.

Çarçoveya pirtûka Nuri Fırat bêtir bi Başûrê Kurdistanê ve sînorkirî ye û dawiya sedsala 20mîn de diqede lê vê jî lê zêde, piştî ku li başûr Hikumeta Herêma Kurdistanê di nav qada navneteweyî hat naskirin û êdî bi serokatiya Mesûd Barzanî wek aktoreke siyasî tê pêjirandin divê ev tesbîten li jor bên nûkirin.

Sedsala 21mîn

Belê, wek ku Fırat jî diyar kiriye tesewira derbarê başûrê Kurdistanê guherîbe jî, li Bakur û Rojhilat bêstatubûna kurdan berdeyam e û encax di nav çarçoveya entegrasyonê de dibin mewzûbehîs. Lê bi taybetî li Bakur rewş gelekî tevlihevtir e di vê sedsalê de. Ji aliyekî ve gelheya kurdên li bajaran ji sêdaqetên bo eşirtiyê dûr dijîn zêdetir e. Çêşitdariya çîn û tebeqeyên civakî her diçe zêdetir dibe. Her çiqas piştî salên 1950îyan partiyên siyasî yên tirk di ser eşîran re siyaseta meşandine û rê li ber dînamîkên guherînê girtibin jî, êdî ne gengaz e kurd di nav penaseya eşîrê de hilên. Lê tişta xirabtir, li bakur di nav sedsalekê de di encama siyaseta dewleta tirk hişê kurda ewqas kolonîze kiriye ku piraniya kurdan êdî xwe bi xwe ber bi entegrasyonê ve diçin. Helbet xwe nav kategoriya eşirtiyê de pênase nakin lê ew hizra neteweyîbûnê jî çênebûye. Hatiye wê radeyê ku çêşitdariya zarava, bawerî û mehzeban ketiye dewsa eşirtiyê. Çawa ku sedsalek berê dihat gotin eşirtî asteng e li ber neteweyîbûnê, îro zarava, bawerî û mezheb bi heman armancê tî fonksiyonelkirin, him ji aliyê kurdan bixwe him ji derveyî wan. Sed an dused sal berê tenê seyah, lêkolîner û antropologên biyanî ev dikirin lê nika siyasatmedar, lêkolîner û akademisyenên kurd jî tevî yên biyanî bûne heman tenê aliyên neyênî yên neteweyîbûn û helbet netewe-dewletê derdixin pêş û nîqaş li ser wan dimeşe. Gelek kirin û gotinên siyaseta serdest a li bakur dikare di nav vê çarçoveyê de bîr nixandin. Tê zanîn di dehsalên dawî de kadroyên diyarker ên PKKê gelek caran li hemberî dewletbûyîna başûrê Kurdistanê derketine. Niha di pratîkê de vê bêtir êşkere dikin ewqas ku tevkariya aktorên siyasî yên herêmê ku li dijî serbixwebûna Kurdistanê ne, dikin. Wek mînak êzidiyên ku heta niha wek kurdên resen dihatin qebûlkirin li gor siyaseta PKKê, bêyî ku tu sedem an daneyên maqûl bê destnîşankirin nekurd tî qebûlkirin, çawa ku siyaseta dewleta Ermenistanê nekurd bûnê li ser wan ferz dike. Helbet tu pênasekirin ne mesûm e û, taybetî li Kurdistanê, li derveyî siyaseta nikare bê şîrovekirin. Piştî vê pênasekirina nû tê ferz kirin Şingal bi Kurdistanê ve ne lê bi Bexdayê ve bê girêdan. Bi kurtî, rewşa niha ya li piraniya Kurdistanê fikr û raman, û texeyulên kurdan bixwe ewqas tevlihev û tîkel in, êdî her diçe zehmettir dibe mirov dînamîkên derveyî û yên hundirîn ji nav hev derxîne an ji hev veqetîne.